

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

DOI: 10.59610/bbu2.2023.2.1

Hacıyeva Amaliya Rauf qızı,
iqtidad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
E-mail: qadjiyeva-1976@mail.ru
© Hacıyeva A.R., 2023

UOT: 657.6

KOMMERSİYA TƏŞKİLATLARINDA RİSKLƏRİN AUDİTİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – istisnasız olaraq bütün kommersiya təşkilatların məruz qaldığı müəyyən risk növlərini təhlil edib onları fərqləndirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – tədqiqat zamanı təhlilin müxtəlif metodlarından istifadə edilib: müqayisə, qruplaşdırma, ekspert qiymətləndirmə metodları və s.

Tədqiqatın nəticələri – tədqiqat nəticəsində istənilən risk faktoru üçün onun təzahür etmə ehtimalı, təşkilatın fəaliyyətinin nəticələrinə təsirin xarakterini (zərər və ya qazanc) müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – hal-hazırda respublikada kommersiya təşkilatları ildə bir dəfə mütləq auditor rəyi təqdim etməlidirlər. Bununla bağlı təklif edilən metod və vasitələr bütün kommersiya təşkilatları və sahibkarlar tərəfindən istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - xarici auditorlarla yanaşı, dövlət auditorlarının rolunu artırmaq məqsədi ilə dövlət tənzimlənməsinə və ya vergitutmaya düşən fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrinin, habelə özəl müəssisələrin və ya fərdi şəxslərin qeydlərinin aparılması və öyrənilməsi. Verilən məlumatların həcm və ya audit üçün nəzərdə tutulan şirkətin GAAP Mühasibat uçotu prinsiplərinə riayət etməməsini nəzərdə tutan ixtisaslı rəy verilməsinin qaydaları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: audit, risk, rəqabət, sahibkar, kommersiya təşkilatları.

G İ R İ Ş

Kommersiya fəaliyyətində risklərin olması əslində, iqtisadi azadlığın arxa hissəsidir, bir növ bunun əvəzidir. Bir sahibkarın azadlığı, eyni zamanda digər sahibkarların azadlığı ilə müşayiət olunur, buna görə də bazar münasibətləri inkişaf etdikcə qeyri-müəyyənlik və kommersiya riski artacaqdır. Kommersiya fəaliyyətində gələcəyin qeyri-müəyyənliyini aradan qaldırmaq mümkün deyildir, çünki bu obyektiv həqiqətin elementi olaraq çıxış edir. Risk sahibkarlığa xas olan göstəricidir və onun iqtisadi həyatının ayrılmaz bir hissəsidir. Kommersiya riskinin obyektiv tərəfinə daha çox diqqət yetirsək də, risk iqtisadiyyatdakı real proseslərlə bağlıdır. Riskin obyektivliyi uzunmüddətli dövrdə sahibkarların fəaliyyətindən asılı olmayan amillərin olması ilə bağlıdır [4, 5].

Kommersiya risklərinin təsnifatının mürəkkəbliyi onların müxtəlifliyindən irəli gəlir. Risk ilə kommersiya şirkətləri həm cari, həm də uzunmüddətli vəzifələrin həlli ilə üzlaşirlər. Bəzi fəaliyyət növləri üçün xüsusi risk növləri mövcuddur, istisnasız olaraq bütün işgüzar təşkilatların məruz qaldığı müəyyən risk növləri var: məsələn, bank riskləri sığorta fəaliyyətində olan risklərdən fərqlənir və sonuncu isə istehsalat fəaliyyətində olan risklərdən fərqlənir.

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

Kommersiya risklərinin növləri və xarakterik xüsusiyyətləri.

Qeyd edək ki, riskə əsaslanan yanaşmanın aşağıdakı üstünlükləri var:

- təşkilatın strateji məqsədlərinə çatmasına təsir edən təhdidlərin erkən aşkarlanması və qarşısının alınması baxımından daxili nəzarətin və risklərin idarə edilməsinin iqtisadi faydalılığının artırılması;

- təşkilatların əlavə təsir və tənzimləyici aləti kimi daxili auditin rolunun artırılması, müxtəlif risklərin təsiri altında onların zəifliyi baxımından biznes proseslərinin funksional auditini əsaslı şəkildə planlaşdırmağa və həyata keçirməyə imkan verən, o cümlədən tədbirlər kompleksini işləyib hazırlamaq, onların qarşısını almaq və zərərsizləşdirmək;

- müəyyən edilmiş risklərin qiymətləndirilməsi və risk səviyyəsinə əsasən yoxlamaların tezliyi, daxili auditorlar tərəfindən resursların ən səmərəli şəkildə bölüşdürülməsi ilə daxili auditin səmərəliliyinin artırılması. Daxili auditorlar ən böyük risk sahələrinə diqqət yetirirlər. Bundan əlavə, bu yanaşma yalnız adekvat şəkildə idarə olunmayan riskləri müəyyən etməyə kömək edir;

- daxili audit və idarəetmə arasında əlaqələrin gücləndirilməsi. Bu yanaşmada daxili audit və idarəetmə təşkilatın məqsədlərindən və məqsədlərə çatmaq üçün təhlükələrdən irəli gəlir və bununla da daxili audit funksiyasının əhəmiyyətini artırır və onlar arasında əməkdaşlığı yaxşılaşdırır biləcəkdir risklərə necə nəzarət ediləcəyini müəyyənləşdirir.

Əhəmiyyətli risklərin nümunələrinə aşağıdakılar daxildir:

- fırıldaqçılıq riski;
- son iqtisadi, mühasibat və ya digər hadisələrlə bağlı xüsusi diqqət tələb edən risklər;
- əməliyyatların mürəkkəbliyindən irəli gələn risklər;
- müvafiq tərəfdaşlarla təkrarlanın maliyyə əməliyyatları riski;
- maliyyə məlumatlarının qiymətləndirilməsində subyektivlik;
- biznes fəaliyyətinin normal gedişatından kənar olan və ya qeyri-adi görünən əhəmiyyətli əməliyyatlar.

Daxili auditdə riskə əsaslanan yanaşmanın istifadəsi konkret obyektlər üçün nümunə ölçüsünü, işin vaxtını, audit məqsədlərinə nail olmaq üçün sınaq üsullarını müəyyən etməyə, müəssisə risklərinin idarə edilməsini asanlaşdırmağa və təşkilatın effektivliyini qiymətləndirməyə imkan verir.

Qeyd edək ki, risk yönümlü yanaşmanın tətbiqi üçün hazırlanmış metodoloji yanaşmalar aşağıdakılar üçün istifadə edilə bilər:

- daxili audit xidməti tərəfindən standartların hazırlanması;
- mühasibat uçotunun konkret seqmentləri ilə bağlı audit və konsaltinq firmaları tərəfindən istifadə edilən yeni metodların yaradılması və daxili standartların işlənilib hazırlanması;
- daxili audit və maliyyə təhlili sistemində audit və konsaltinq firmaları tərəfindən auditlərin aparılması.

Auditor maliyyə hesabatlarının dəqiqliyini yoxlamaq və şirkətlər tərəfindən vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etmək səlahiyyətinə malik olan şəxsdir. Onlar şirkətləri fırıldaqçılıqdan qoruyurlar, mühasibat uçotu metodlarında uyğunsuzluqlara işarə edirlər və bəzən təşkilatların əməliyyat səmərəliliyinin artırılması yollarını müəyyənləşdirməyə kömək edərək məsləhətləşmə əsasında işləyirlər. Auditorlar sənayenin müxtəlif sahələrində müxtəlif vəzifələrdə çalışırlar. Auditorlar maliyyə əməliyyatlarını qiymətləndirir və təşkilatların səmərəli idarə olunmasını təmin edirlər. Onlara başlanğıcdan sona qədər pul vəsaitlərinin

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

hərəkətini izləmək və təşkilatın vəsaitlərinin uçotunun düzgünlüyünü yoxlamaq tapşırılıb. İctimai şirkətlər olduqda, Auditorun əsas vəzifəsi maliyyə hesabatlarının ümumi qəbul edilmiş mühasibat uçotu prinsiplərinə (GAAP) uyğun olub-olmadığını müəyyən etməkdir. Bu tələbi yerinə yetirmək üçün Auditorlar Mühasibat məlumatlarını, maliyyə hesabatlarını və biznesin əməliyyat aspektlərini yoxlayır və audit jurnalı kimi tanınan prosesin hər bir addımına dair ətraflı qeydlər edirlər. Auditor rəyləri başa çatdıqdan sonra maliyyə hesabatlarına ön söz kimi təqdim olunan hesabatda təqdim edilir. Ayrı-ayrı, özəl hesabatlar da şirkətin rəhbərliyinə və tənzimləyici orqanlara verilə bilər. Qiymətli kağızlar və Birja Komissiyası (SEC) bütün ictimai şirkətlərin mühasibat kitablarının rəsmi Audit prosedurlarına uyğun olaraq xarici müstəqil auditorlar tərəfindən mütəmadi olaraq yoxlanılmasını tələb edir:

1. Rəsmi prosedurlar beynəlxalq audit və təminat Standartları Şurası (IAASB), Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası (IFAC) Komitəsi tərəfindən müəyyən edilir.

2. Auditor hesabatları adətən qeyd-şərtsiz rəylə müşayiət olunur. Auditor qeyd-şərtsiz rəy verə bilmədikdə, o, verilən məlumatların həcm və ya audit üçün nəzərdə tutulan şirkətin GAAP Mühasibat uçotu prinsiplərinə riayət etməməsini nəzərdə tutan ixtisaslı rəy verir.

Auditorlar potensial investorları şirkətin maliyyələşməsinin yaxşı və dəqiq olduğunu və investorların məlumatlı qərarlar qəbul etməsinə kömək etmək üçün şirkətin dəyəri barədə aydın bir fikir verməsini təmin edirlər. Daxili auditorlar maliyyə və əməliyyat fəaliyyətinin, o cümlədən korporativ idarəetmənin daxili, müstəqil və obyektiv qiymətləndirilməsini həyata keçirmək üçün təşkilatlar tərəfindən işə götürülür. Onlar biznesin, daha yaxşı idarə olunması barədə məsləhətlər də daxil olmaqla, öz fikirlərini bildirirlər. Xarici auditorlar adətən dövlət qurumları ilə birgə işləyirlər. Onlara təşkilatın maliyyə hesabatları və təşkilatın maliyyə vəziyyətini ədalətli və dəqiq əks etdirməsi barədə obyektiv ictimai rəyi təmin etmək tapşırılıb. Dövlət auditorları dövlət tənzimlənməsinə və ya vergitutmaya düşən fəaliyyət göstərən dövlət müəssisələrinin, habelə özəl müəssisələrin və ya fərdi şəxslərin qeydlərini aparır və öyrənirlər. Daxili auditorlara qarşı tələblər daha az ciddidir. Daxili auditorlara CPA-nın akkreditasiyasını almaq tövsiyə olunur, baxmayaraq ki, bu, həmişə vacib deyil. Bunun əvəzinə, maliyyə və digər biznes fənləri üzrə bakalavr dərəcəsi, eləcə də müvafiq təcrübə və bacarıqlar qəbul edilə bilər. Auditorlar hesabat tarixindən sonra baş verən əməliyyatlara görə məsuliyyət daşıyırlar. Bundan başqa, onlar dələduzluğun və ya maliyyə informasiyasının təhrifinin bütün hallarını aşkar etməyə mütləq borclu deyillər, bu məsuliyyəti ilk növbədə, təşkilatın rəhbər komandasının üzərinə düşür [6].

Belə ki, bir auditor üçün risklərin idarə edilməsində mühüm məqam onun təsnifatıdır. Risk təsnifatı aşağıdakılara imkan verir:

- konkret risk növünü formalaşdıran amilləri müəyyən etməyə;
- riskin təşkilatın fəaliyyətinə təsirini qiymətləndirməyə;
- hər bir riskin öz sistemində əhəmiyyətini, rolunu və yerini müəyyən etməyə;
- əldə edilmiş məlumatlardan təşkilatın fəaliyyətinin planlaşdırılması, o cümlədən strateji planlaşdırma prosesində istifadə etməyə.

Risklərin azaldılması tədbirləri üçün avtomatlaşdırılmış layihələndirmə sistemində də risk təsnifatları tətbiq oluna bilər. Bu, müəyyən bir risk faktorunun müəyyən bir layihəyə təsirinin çox yönlülüyünü nəzərə alacaqdır. Belə təsnifatların toplusu kommersiya təşkilatlarının xarici əlaqələri və riskin təsirini təsvir etməyə imkan verəcəkdir. Bəzi tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, itkilərin səviyyəsi xalis mənfəətin məbləğindən artıq olmadıqda və ya 0-25% diaparı

AUDİT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

zonunda təxmin edilən mənfəətin itkiləri mümkün olduqda risk məqbul sayılır. Risk, itkilərin səviyyəsi təxmin edilən mənfəətin ölçüsündən çox olmadıqda və ya təxmin edilən mənfəətin itkiləri 25-50% diapazonunda mümkün olduqda icazə verilir. Risk, təkə mənfəəti deyil, həm də əməliyyata qoyulmuş vəsaiti itirmək təhlükəsi varsa və ya təxmin edilən mənfəətin 50-75% itirilməsi mümkündürsə, kritik hesab olunur. Zərərlər kapitaldan böyük olduqda risk fəlakətli-dir. Gözlənilən itkilər əməliyyatdan gözlənilən gəlirdən çox ola bilər və təşkilatın bütün əmlakına bərabər bir dəyərə çata bilər. Əsas təsnifat əlamətləri, təşkilat risklərinin növləri, onların baş vermə səbəbləri aşağıdakı cədvəldə təqdim olunur [1,2].

Cədvəl 1.

Təşkilatın risklərinin təsnifatı və onların baş vermə səbəbləri

Təsnifat xüsusiyyətləri	Risk növü	Baş vermə səbəbləri
Təzahürün obyektivliyinə görə	Obyektiv	İnflasiya səviyyəsi, rəqabətin intensivliyi, qanunvericilik bazasının qeyri-sabitliyi və s.
	Subyektiv	Təşkilatın maliyyə vəziyyəti, rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsi və s.
Yaranma mənbəyinə görə	İqtisadi	İnflasiya, faiz və bazar konyukturasının dəyişilməsi, vergi qanunvericiliyindəki dəyişikliklər.
	İstehsalat	Fırtınalar, yanğınlar, epidemiyalar.
	Ekoloji	Ətraf mühitin çirklənməsi bioloji növlərin məhv edilməsi.
	Siyasi	Müharibələr, iğtişaşlar, idxal qadağası və s.
	Sosial	Ölkənin xüsusiyyətləri, adət-ənənələri, əhalinin mentaliteti.
	Kommersiya	Kommersiya xidməti üzrə mütəxəsislərin səriştəlilik səviyyəsi, malların alış qiymətinin artması, malların itməsi, malların satış həcmının azalması, ticarət sirlərinin qorunması və s.
	Nəqliyyat	Yüklərin daşınması tariflərinin səviyyəsi, yanacaqın qiymətlərinin səviyyəsi, daşınma zamanı yükün zədələnmə halları, malların vaxtında çatdırılması, nəqliyyat problemi halları və s.
	Rəqabət	Rəqiblərin bazardakı fəaliyyəti
	Psixoloji	Kadrların idarə edilməsinin peşəkarlığı, kadrların motivasiyası və məhsuldarlığı, münafişələr, psixoloji mühit və s.
Maliyyə	Kreditlər, investisiyalar, vergilər, iflas ehtimalı və s.	
Risk hallarının baş vermə tezliyinə görə	Sistematik (daimi, azalmaz)	Dövlət xidmətləri və qurumlarının hərəkətləri, tərəfdaşlarla münasibətlər, rəqiblərin hərəkətləri və s.
	Sistemli olmayan (müvəqqəti)	Maliyyə səhvləri, təşkilati məqsədlərinə səhv seçilməsi, müqavilə intizamına riayət edilməsi və s.

Qlobal bazar münasibətlərinin inkişafı kontekstində hər bir təşkilatın fəaliyyətinə getdikcə daha çox müxtəlif növ məlumat təsir edir. İnformasiyanın həcmi sürətlə artması hər bir təşkilatı qeyri-müəyyənlik şəraitində fəaliyyət göstərməyə məcbur edir. Qeyri müəyyənliyin olması səbəbindən təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə yuxarıdakı cədvəldə əks etdirilən müxtəlif risklər təsir edir. Kommersiya təşkilatının əsas məqsədi mənfəət əldə etmək olduğundan, məhz iqtisadi risklər kimi xarakterizə olunan risklər daha çox maraq doğurur. İqtisadi riskləri təsnif etmək üçün iqtisadi risk anlayışının aydın və birmənalı tərifini tələb olunur. Belə ki, təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə xas olan qeyri-müəyyənlik şəraitində obyekt-

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

tiv olaraq mövcud olan, təşkilat tərəfindən itkilərin baş verməsi potensialı, planlaşdırılan gəlirlərin alınmaması və ya digər mənfi nəticələrin baş verməsi. bu təşkilatların fəaliyyətinin daxili və xarici amilləri ilə bağlı müxtəlif hadisələrin baş verməsinə müvafiq riskləri aid edə bilərik. İdarəetmə məqsədləri üçün təşkilatın iqtisadi risklərinin təsnifatını nəzərdən keçirərkən bəzi təsnifat əlamətləri daha böyük əhəmiyyət kəsb edir, digərləri isə daha az əhəmiyyət kəsb edir. Bununla belə, bu və ya digər dərəcədə onların hamısı iqtisadi risklərin idarə edilməsi məqsədləri üçün istifadə oluna bilər. Müvafiq olaraq, idarəolunmaz iqtisadi risklər dedikdə, optimallaşdırılması mümkün olmayan iqtisadi risklər nəzərdə tutulur. Proqnozlaşdırılan iqtisadi risk dövrü iqtisadi inkişaf, maliyyə bazarı mühitinin dəyişən mərhələləri, rəqabətin proqnozlaşdırıla bilən inkişafı və s. ilə bağlı olan risk növlərini xarakterizə edir. İqtisadi risklərin proqnozlaşdırıla bilməsi nisbidir. Çünki yüz faizlik nəticə ilə proqnozlaşdırma nəzərə alınan hadisəni risk kateqoriyasından çıxarır. Gözlənilməz iqtisadi risk təzahürünün tam gözlənilməzliyi ilə xarakterizə olunan iqtisadi risk növlərini xarakterizə edir. Bu təsnifat xüsusiyyəti çərçivəsində nəzərdən keçirilən iqtisadi risklərin bütün növləri oxşar xarakter daşıyır və yaxud bir-birinin təfərrüatları və aydınlaşdırılmasıdır, buna görə də onlar bir təsnifat əlaməti altında birləşdirilir. Kommersiya təşkilatının praktiki fəaliyyətində iqtisadi riskin təzahür mərhələsindən asılı olaraq aşağıdakıları ayırmaq lazımdır:

- fəaliyyətin nəzarət parametrlərinin müəyyən edilmiş rejimdən kənara çıxması mərhələsində iqtisadi risk;
- belə kənarlaşmaya səbəb ola biləcək bilavasitə və dolaylı səbəblərin baş vermə mərhələsindəki iqtisadi risk;
- gələcəkdə belə səbəblərin və kənarlaşmaların baş verməsi üçün imkanların açılması mərhələsində iqtisadi risk;
- belə imkanların aşkar edilməsinə gətirib çıxarmaq qabiliyyəti ilə xarakterizə olunan mərhələdə iqtisadi risk.

Kommersiya təşkilatına münasibət əsasında xarici və daxili iqtisadi risklər fərqləndirilir. Daxili iqtisadi risklər təşkilatların fəaliyyəti nəticəsində yaranır və əsas və köməkçi fəaliyyətlərdə özünü göstərir. Xarici iqtisadi risklərə təşkilatın fəaliyyəti ilə bağlı olmayan risklər daxildir. İstənilən sahibkarın fəaliyyəti həmişə kommersiya riski ilə bağlıdır. Bu, onunla bağlıdır ki, subyekt hər zaman qeyri - müəyyənlik şəraitində, demək olar ki, bütün idarəetmə qərarlarını qəbul edir. O, iqtisadi cəhətdən onun üçün sərfəli olan bir neçə variantdan yalnız birini seçməli olur.

Risk - istənilən işgüzar fəaliyyətin qaçılmaz və ən vacib komponentlərindən biridir. O, bir çox amillərin təsiri altında həyata keçirilir və konkret məqsədlərə nail olmağa yönəlib ki, bu da subyektə qərarların qəbulunda müəyyən fəallıq tələb edir. Müəssisənin kommersiya risklərinin xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirərək. Kommersiya riski-əlverişsiz şərait və ya uğursuz biznes nəticəsinə nail olmaq ehtimalıdır. Sahibkar öz işində maksimal effektivliyə can ataraq, nəinki gözlənilən gəlir əldə etmək, həm də ümumiyyətlə, onun malik olduğu hər şeyi itirmək riski ilə daim üzləşir. Bu vəziyyət müxtəlif səbəblərdən yarana bilər. Bunlara regionda əlverişsiz iqlim, rəqiblərin hərəkətləri və subyektin uğursuz idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi daxildir. Biznesdə mənfi halların qarşısını almaq üçün kommersiya riskinin qiymətləndirilməsi aparılır. Bu, mənfi nəticələrin qarşısını almaq və ya minimuma endirməyə imkan verir. Əgər subyektin hərəkətləri qaçılmaz olaraq kommersiya riski ilə bağlıdırsa, onda ağıllı risk etməyi öyrənmək lazımdır. Müəssisənin fəaliyyətində sabitliyi qorumaq üçün sahibkar risk dərəcəsinə təsir edə biləcək halları vaxtında aşkar etməli və təhlil etməlidir. Bütün mümkün təsir amilləri daxili və xarici olaraq bölünür. Bu cür təsnifat kommersiya riskinin subyektiv və obyektiv tərəfləri olması ilə şərtlənir. Xarici amillər və şərtlər sahibkarın iradəsindən

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

asılı olmayan şərtlər hesab olunur, lakin onlar vəziyyətə təsir etdikləri üçün nəzərə alınmalıdır. Kommersiya riskinin dərəcəsini müəyyən edən əsas xarici amillər bunlardır:

- sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən qaydalar;
- dövlət xidmətləri və müəssisələrinin gözlənilməz hərəkətləri;
- vergi sistemində dəyişikliklər;
- korrupsiya;
- kontragentlərlə qarşılıqlı əlaqə;
- rəqiblərin hərəkətləri;
- siyahıya birbaşa amillər.

Risklərin daha bir böyük qrupu biznes riskləridir. Onlar haqqında müzakirəni davam etdirək və ayrı-ayrılıqda şərh edək:

Mahn və ya digər əmlakın təsadüfi itirilməsi ehtimalı
Bədbəxt hadisə, oğurluq, yanğın, istehsalın saxlanması, sabotaj, qaydalara əməl edilməməsi və s. nəticəsi ilə əlaqədar, təcrübə göstərir ki, bu səbəblər xeyli itkilərə gətirib çıxarır ki, bu da həmin risk növünün ümumi siyahıda yüksək əhəmiyyət daşıdığını göstərir.
Kontragentin müqavilə öhdəliklərini yerinə yetirməməsi ehtimalı.
Bu, tərəfdaşların vicdansızlığı, onların ödəmə qabiliyyəti ilə müəyyən edilir. Hal-hazırda, demək olar ki, bütün şirkətlərə qarşı belə bir risk vardır.
İqtisadi risk
Bu, şirkətin biznesinin normal gedişinin pozulduğu zaman baş verir, əgər planlaşdırılmış nəticə əldə olunmursa (məsələn, gözlənilən istehsal həcmi), bu risk bazarda dəyişikliklərə, iqtisadi səhvlərə səbəb ola bilər. Bu, müəssisədə ən çox yayılmış hesab olunur.
Qiymət riski
Bu növ mütəxəssislər tərəfindən ən təhlükəli olaraq tanınır. Məsələn, ondadır ki, bu, müəssisənin əldən çıxmış fayda ehtimalının dərəcəsinə birbaşa və əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu risk digər müəssisələrin (məsələn, enerji daşıyıcılarının) xidmətləri üzrə tariflərin, avadanlıqların dəyərinin satış və topdansa satış qiymətlərinin artırılmasında ifadə olunur.
Marketing riski
Bu, şirkətin bazarda düzgün davranış strategiyasının seçilməsi ilə müəyyən edilir. Zərər müştərinin düzgün istiqamətləndirilməməsi, çeşidin seçimində səhvlər, rəqiblərin qiymətləndirilməsi və s. nəticəsində yaranır.
Nəqliyyat riski
Məhsulun daşınması zamanı onun itirilməsi, zədələnməsi və s. ehtimalı həmişə mövcuddur.
Pul vəsaitlərinin itirilməsi
– Valyuta riski - Kurs dəyişikliyinə qaynaqlanan itkilərin ehtimalını nəzərdə tutur. – İnflyasiya riski - bu, artan inflyasiya tərəfindən yaranan pul vəsaitlərinin dəyərdə artmaqda daha sürətli dəyərdən düşməsi ehtimalını əks etdirir. – İnvestisiya riski - o, digər müəssisələrə kapital qoyuluşları, öz istehsalının yenidən qurulması və ya genişləndirilməsi, qiymətli kağızların alınması zamanı gözlənilməz itkilərin yaranmasını nəzərdə tutur. – Ödəmə qabiliyyəti riski - bəzi ekspertlər bunu kredit riski adlandırırlar. Ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi iflas prosedurunun həyata keçirilməsinə səbəb ola bilər, buna görə də şirkət üçün çox təhlükəlidir.

Sxem 1. Biznes risklərinin təsnifatı.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müəssisənin fəaliyyətində müəyyən itkilər ehtimalı qaçılmazdır. Bununla əlaqədar olaraq, şirkət təhlükələri minimuma endirmək və ya neytrallaşdırmaq üçün konkret siyasət hazırlamalı və onların mənfi nəticələrini azaltmalıdır.

AUDİT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

Sxem 2. Risklərin minimallaşdırılması siyasətinin əsas istiqamətləri.

Bütün bunlardan əlavə auditorun aparmış olduğu yanlış siyasət nəticəsində formalaşan bir risk daha vardır ki, biz onu auditor riski deyərək təsnif edəcəyik. Auditor riski (auditor riski) auditor onların etibarlılığını təsdiq etdikdən və ya faktiki olaraq heç bir əhəmiyyətli təhrif olmadığı halda onların etibarlı olmadığını qəbul etdikdən sonra müəssisənin maliyyə hesabatlarında aşkar edilməmiş əhəmiyyətli təhriflərin ola bilməsi ehtimalı deməkdir. Yəni, audit riski səhv audit hesabatının mümkün buraxılması ilə bağlıdır. Audit riski üç əsas komponentdən ibarətdir [6,7]:

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

- xas risk;
- nəzarət riski;
- aşkarlanmama riski.

Xas olan risk dedikdə, daxili nəzarət sistemi vasitəsi ilə belə təhriflər aşkar edilməzdən əvvəl müəyyən mühasibat uçotu hesabında, hesabat maddəsində, eyni tipli təsərrüfat əməliyyatları qrupunda və bütövlükdə təşkilatın hesabatında əhəmiyyətli təhriflərin olma ehtimalı başa düşülür. Xas olan riskin səviyyəsi müştərinin biznesinin təhlili əsasında müəyyən edilir. Təhlil üsullarından biri auditin planlaşdırılması mərhələsində müştərinin səlahiyyətli işçiləri tərəfindən əvvəlcədən hazırlanmış suallara və onlara verilən cavablara əsaslanan testdir. Hesabatla bağlı riski qiymətləndirərkən auditor aşağıdakı kimi amilləri nəzərə almalıdır:

- a) təşkilatın fəaliyyət göstərdiyi sənayenin işləmə və cari iqtisadi vəziyyətinin xüsusiyyətləri (ənənəvi və sabit, yeni və qeyri-sabit və s.);
- b) təşkilatın həyata keçirdiyi fəaliyyətin xüsusiyyətləri (sənaye, ticarət, qumar və s.);
- c) müştərinin biznesinin miqyası (kiçik, orta, böyük);
- ç) təşkilatın rəhbər və mühasibat heyətinin dürüslüyü;
- e) təşkilatın mühasibat heyətinin təcrübəsi və ixtisası;
- d) maliyyə hesabatının müəyyən göstəricilərinə nail olmaq üçün təşkilatın rəhbərliyinə və işçilərinə kənar təzyiqlərin mümkünlüyü.

Xüsusi mühasibat uçotu hesabları və oxşar təsərrüfat əməliyyatları qrupları ilə bağlı xas riski qiymətləndirərkən auditor aşağıdakı kimi amilləri nəzərə almalıdır:

- ayrı-ayrı mühasibat uçotu hesabları, onlarda qəsdən təhriflərin görünməsi ilə xarakterizə olunur;
- sui-istifadə etmək üçün istifadə olunma ehtimalının yüksək olması səbəbindən onlarda qəsdən təhriflərin görünməsi ilə xarakterizə olunan ayrıca mühasibat hesabları (pul hesabları);
- yüksək ixtisaslı icraçıların və ya onların düzgün icrası üçün mütəxəssislərin cəlb edilməsini tələb edən nəzərə alınan təsərrüfat əməliyyatlarının mürəkkəbliyi;
- mühasibat uçotu icraçıların subyektiv rəyinə tam və ya qismən əsaslanma bilən təsərrüfat əməliyyatlarının olması;
- düzgün icrası qaydası qüvvədə olan qanunvericiliklə birmənalı şərh edilən təsərrüfat əməliyyatlarının olması;
- qeyri-adi, qeyri-standart işgüzar əməliyyatların olması.

Xas olan riski qiymətləndirərkən auditor keçmiş audit məlumatlarından istifadə edə bilər, lakin əvvəlki təxminlərin yoxlanılan il üçün tətbiq oluna biləcəyinə əmin olmalıdır.

Nəzarət riski müəssisənin mövcud və müntəzəm olaraq istifadə olunan mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemi alətlərinin əhəmiyyətli təhrifləri vaxtında aşkar etməməsi və düzəltməməsi ehtimalıdır. Mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemi bütün əməliyyatların pul sayğacında məcburi əks etdirilməsindən, bir-biri ilə əlaqəli hesablar üzrə mühasibat əməliyyatlarının ikiqat yazılışından, məlumatların ümumiləşdirilməsinin balans metodundan, məsuliyyətin müəyyən edilməsindən və s. [7].

Auditor audit zamanı təşkilatın mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemini öyrənməyə və qiymətləndirməyə borcludur. Bu, təşkilatın daxili nəzarət sistemini yüksək effektiv kimi

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

qiymətləndirərək, auditorun davamlı auditi seçmə ilə əvəz etməklə yoxlama vaxtını azalda bilməsi ilə diktə olunur, lakin bu azalma ciddi şəkildə əsaslandırılmalıdır. Və ya əksinə, təşkilatın daxili nəzarət sistemini səmərəsiz kimi qiymətləndirən auditor audit riskini azaltmaq üçün audit prosedurlarının həcmi artırılmalıdır. Auditor iş sənədlərində aşağıdakıları göstərməlidir:

- mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemi haqqında anlayış əldə etmək;
- daxili nəzarətin risklərinin qiymətləndirilməsi.

Aşağıdakıların effektivliyinə dair audit sübutlarını əldə etmək üçün daxili nəzarət testləri aparılır:

1) mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemlərinin strukturu, yəni, bu strukturun əhəmiyyətli təhriflərin qarşısının alınmasına və düzəltməsinə nə dərəcədə xidmət edir;

2) istənilən vaxt ərzində daxili nəzarətin fəaliyyət göstərməsi.

Daxili nəzarət testlərinə aşağıdakılar daxil ola bilər:

– daxili nəzarət vasitələrinin düzgün işləməsinə dair audit sübutlarını əldə etmək üçün əməliyyatları və digər hadisələri dəstəkləyən sənədlərin araşdırılması, məsələn, əməliyyatlara icazə verilməsinin yoxlanması;

– daxili nəzarət prosedurları ilə bağlı sorğu və müşahidələrin aparılması;

– daxili nəzarət prosedurlarının təkrar icrası, məsələn, subyektin düzgün həyata keçirilməsini təsdiq etmək üçün bank hesablarının tutuşdurulması.

Auditor daxili nəzarət riskinin yüksəkdən az olduğu müəyyən edilən hər hansı bir qiymətləndirməni dəstəkləmək üçün daxili nəzarət testləri vasitəsilə audit sübutları əldə etməlidir, daxili nəzarət riskinin qiymətləndirilməsi nə qədər aşağı olarsa, auditorun əldə etmək üçün daha çox sübut əldə etməsinə ehtiyac var. daxili nəzarət uçot sistemləri effektivdir.

Aşkarlanma riski, auditor tərəfindən subyektiv olaraq müəyyən edilmiş, audit zamanı auditorun istifadə etdiyi audit prosedurlarının əhəmiyyətli olan mövcud təhrifləri aşkar etməyə imkan verməyəcəyi ehtimalıdır. Aşkarlanma riski auditorun işinin səmərəliliyinin və keyfiyyətinin göstəricisidir, bu, müəyyən auditin aparılması prosedurundan, habelə auditorların ixtisası və auditorun fəaliyyəti ilə əvvəlki tanışlıq dərəcəsi kimi amillərdən asılıdır.

Auditor xas risk və nəzarət riskinin qiymətləndirilməsi əsasında işində məqbul olan aşkarlanmama riskini müəyyən etməyə və aşkarlanmama riskinin minimuma endirilməsini nəzərə alaraq müvafiq auditi planlaşdırmağa borcludur. Məqbul audit riskini seçərkən auditor aşkarlanma riski ilə xas və nəzarət riskinin birləşməsi arasında mövcud rəydən istifadə etməlidir.

Aşkarlanma riskini azaltmaq üçün auditor aşağıdakıları etməlidir:

- a) daha təcrübəli və ixtisaslı auditorları cəlb etmək;
- b) tətbiq edilən audit prosedurlarına onların sayının artırılmasını və (və ya) mahiyyətinin dəyişdirilməsini nəzərdə tutan dəyişikliklər etmək;
- c) yoxlamaya sərf olunan vaxtı artırmaq;
- ç) audit nümunələrinin həcmi artırmaq.

AUDİT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

Y E K U N

Risk səviyyəsinin qiymətləndirilməsi üçün analitik metodların istifadəsi mürəkkəbdir. Bu, təşkilatlarda kompüter texnologiyasından və əlaqəli proqram təminatından istifadəni nəzərdə tutur. Riskin qiymətləndirilməsi üçün statistik və analitik metodlardan istifadə ilə bağlı məhdudiyyətləri, habelə onun qiymətləndirilməsi üçün məlumatların həcmnin böyük olduğunu və əksər hallarda rəsmiləşdirilməsinin mümkün olmadığını nəzərə alaraq, fikrimizcə, ekspert qiymətləndirmə metodu istifadə edilməlidir ki, bu da bizə risk səviyyəsini kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymətləndirməyə imkan verir.

Malların alınması ilə bağlı riskin hərtərəfli qiymətləndirilməsi matrisdən istifadə etməklə verilə bilən, burada bütün risk faktorları nəticəyə təsir dərəcəsinə görə sıralanır və hər birinə müvafiq çəki verilir. İstənilən risk faktoru üçün onun təzahür etmə ehtimalı, təşkilatın fəaliyyətinin nəticələrinə təsirin xarakteri (zərər, qazanc) müəyyən edilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. “Kommersiya təşkilatlarının illik maliyyə hesabatlarının və birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi və dərc edilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, Bakı şəhəri, 27 may 2010.
2. Beynəlxalq Audit və Təsdiqləmə Standartları Şurası, Keyfiyyətə nəzarət, audit, təhlil, digər təsdiqləmə və əlaqəli xidmətlər üzrə beynəlxalq standartlar toplusu, I cild, Bakı, 2019, 1415 səh.
3. Daxili audit haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 22 may 2007.
4. Kazımlı X., Quliyev İ. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Bakı, 2011. 187 səh.
5. Səbzəliyev S. Mühasibat hesabatı. Dərslik, Bakı, 2016, 258 səh.
6. Tamimi O. The Role of Internal Audit in Risk Management from the Perspective of Risk Managers in the Banking Sector. Australasian Accounting, Business and Finance Journal, V 15 Issue 2, 2021, p. 115-129.
7. ISSAI 200 – Maliyyə Auditinin Təməl prinsipləri. www.issai.org

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

Amaliya Rauf Hajiyeva,
Ph.D. (Econ.), Assoc.Prof.,
Azerbaijan State University of Economics (UNEC),
E-mail: qadjiyeva-1976@mail.ru
© A.R. Hajiyeva, 2023

RISK AUDIT IN COMMERCIAL ORGANIZATIONS

A B S T R A C T

The purpose of the research is to analyze and distinguish certain types of risks that all commercial organizations are exposed to without exception.

The methodology of the research - during the research, various methods of analysis were used: comparison, grouping, expert evaluation methods, etc.

The results of the research - as a result of the study, for any risk factor, it is necessary to determine the probability of its manifestation, the nature of the impact (loss or profit) on the results of the organization's activity.

The practical importance of the research - currently, commercial organizations in the republic must submit an auditor's opinion once a year. The proposed methods and tools can be used by all commercial organizations and entrepreneurs.

The originality and scientific novelty of the research - in addition to external auditors, with the aim of increasing the role of state auditors, conducting and studying the records of operating state enterprises subject to state regulation or taxation, as well as private enterprises or individuals. The scope of the information provided or the rules for providing a qualified opinion, which implies that the audited company does not comply with GAAP Accounting principles, have been investigated.

Keywords: audit, risk, competition, entrepreneur, commercial organizations.

AUDIT 2023, 2 (40), səh. 5-16.
AUDIT 2023, 2 (40), pp. 5-16.
АУДИТ 2023, 2 (40), стр. 5-16.

*Гаджиева Амалия Рауф кызы,
доктор философии по экономике, доцент,
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет (UNEC),
E-mail: qadjiyeva-1976@mail.ru
© Гаджиева А.Р., 2023*

АУДИТ РИСКОВ В КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - проанализировать и выделить отдельные виды рисков, которым подвержены все без исключения коммерческие организации.

Методология исследования – в ходе исследования использовались различные методы анализа: сравнение, группировка, методы экспертной оценки и др.

Результаты исследования - в результате исследования для любого фактора риска необходимо определить вероятность его проявления, характер влияния (убыток или прибыль) на результаты деятельности организации.

Практическая значимость исследования – в настоящее время коммерческие организации республики должны один раз в год представлять аудиторское заключение. Предлагаемые методы и инструменты могут быть использованы всеми коммерческими организациями и предпринимателями.

Оригинальность и научная новизна исследования - помимо внешних аудиторов, с целью повышения роли государственных аудиторов, ведение и изучение учета действующих государственных предприятий, подлежащих государственному регулированию или налогообложению, а также частных предприятий или физических лиц. Исследован объем предоставленной информации или правила предоставления мнения с оговоркой, из которых следует, что аудируемая компания не соблюдает принципы бухгалтерского учета GAAP.

Ключевые слова: аудит, риск, конкуренция, предприниматель, коммерческие организации.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
03.03.2023
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
13.03.2023
Çapa qəbul olunmuşdur: 17.03.2023*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 03.03.2023
Отправлено на повторную
обработку: 13.03.2023
Принято к печати: 17.03.2023*

*The date of the admission of the article to
the editorial office: 03.03.2023
Send for reprocessing: 13.03.2023
Accepted for publication: 17.03.2023*